

DR. MARCIN NADOBNIK

Profesor Uniwersytetu Poznańskiego

LUDNOŚĆ POLSKI W 1931 R

Niniejszy artykuł ma dać krótki pogląd na wyniki ostatniego spisu ludności w Polsce przeprowadzonego według stanu z dnia 9-go grudnia 1931. Analiza tych wyników nie może być szczegółowa i wszechstronna, ponieważ nie pozwala na to ogłoszony dotychczas, skąpy materiał cyfrowy. Główny Urząd Statystyczny opublikował dotąd w „Wiadomościach Statystycznych” (rocznik 1932, zeszyty 2, 3, 4, 7, 10 i 12) tylko ogólną liczbę ludności dla województw, powiatów i miast i to na podstawie opracowania organów, które akcję spisową przeprowadziły; w najbliższym czasie mają się jeszcze ukazać przez te same organa zestawione dane co do podziału ludności na polską i niepolską. Szczegółowe zaś i definitywne rezultaty jako wyniki opracowania dokonanego przez Gł. Urząd Statystyczny sposobem maszynowym opublikowane zostaną najwcześniej za rok lub później. Nie chcąc tak długo czekać, rozpatrzmy tutaj dotychczas ogłoszone daty, które zresztą dają już należycie poznać w głównych linjach stan liczebny i rozwój ludności naszego państwa.

Oba spisy ludności, które się dotychczas odbyły w nowo wskrzeszonym państwie polskim, przyniosły niespodziankę. Spis pierwszy w r. 1921 wykazał niższą liczbę mieszkańców aniżeli oczekiwano, spis w r. 1931 natomiast cyfrę wyższą. Przed 10 laty spodziewano się blisko 30 milionów ludności, tymczasem przy spisie stwierdzono jej tylko 27 milionów, w roku ubiegłym przed spisem szacowano ludność Polski na 31 milionów, według spisu zaś stan jej wynosi 32.120.020. Nasuwa się myśl, że może dla tego ostatnia konskrypcja wykazała więcej ludności, ponieważ spis pierwszy naliczył jej za mało, ale o tem będzie mowa niżej.

Obecny stan i rozwój ludności Polski w ostatnim dziesięcioleciu ilustruje zestawienie na następnej stronie.

Pokażną swą cyfrą mieszkańców — 32.120.020 — Polska należy do większych państw europejskich, zajmując wśród nich pod względem ludności szóste miejsce; wyprzedzają ją Rosja (europejska 124 milionów), Niemcy (64), Wielka Brytania (46), Francja (42) i Włochy (41). Poza Rosją i Niemcami Polska znacznie przewyższa zaludnieniem inne państwa z nią sąsiadujące, które mają ludności w milionach: Rumunja 18, Czechosłowacja 15, Litwa 2¹/₂

i Łotwa 2. W stosunku do ludności całej Europy ludność Polski stanowi obecnie 6,4%.

W o j e w ó d z t w a	Ludność cywilna w roku		Przyrost ludności 1921—1931		Mieszkańców na 1 km ²	
	1921	1931	ogółem	w 0/0	1921	1931
1. M. st. Warszawa . . .	936 713	1 178 211	241 498	25,8	7 494	9 426
2. Warszawskie . . .	2 114 886	2 532 528	417 642	19,7	72	86
3. Łódzkie	2 252 769	2 632 434	379 665	16,9	118	138
4. Kieleckie	2 535 898	2 935 680	399 782	15,8	99	114
5. Lubelskie	2 085 746	2 468 391	382 645	18,3	67	79
6. Białostockie	1 294 458	1 640 374	345 916	26,7	40	51
7. Wileńskie	1 002 915	1 272 851	269 936	26,9	35	44
8. Nowogródzkie	810 811	1 054 846	244 035	30,1	35	46
9. Poleskie	747 427	1 133 398	385 971	51,6	20	31
10. Wołyńskie	1 569 559	2 081 501	511 942	32,6	44	58
11. Poznańskie	1 967 865	2 112 871	145 006	7,4	74	80
12. Pomorskie	935 643	1 086 144	150 501	16,1	57	66
13. Śląskie	1 124 967	1 298 851	173 884	15,5	266	307
14. Krakowskie	1 992 810	2 297 027	304 217	15,3	114	132
15. Lwowskie	2 788 672	3 127 138	338 466	12,1	98	110
16. Stanisławowskie . . .	1 262 546	1 475 954	213 408	16,9	75	87
17. Tarnopolskie	1 434 507	1 599 574	165 067	11,5	88	98
Razem wojew. {						
1—6 centralne	11 220 470	13 387 618	2 167 148	19,3	82	97
7—10 wschodnie	4 130 712	5 542 596	1 411 884	34,2	33	45
11—13 zachodnie	4 028 475	4 497 866	469 391	11,7	86	95
14—17 południowe	7 478 535	8 499 693	1 021 158	13,7	95	107
Cała Polska z wojskiem skoszarowanym . . . }	27 176 717	32 120 020	4 943 303	18,2	70	83

Ludność poszczególnych województw waha się w r. 1931 między cyfrą 1.054.846 w woj. nowogródzkim a cyfrą 3.127.138 w woj. lwowskim. Przeciętnie przypada na województwo, nie licząc okręgu miasta Warszawy, okrągło 2.000.000 dusz (ściśle 1.933.863), powyżej tej średniej znajduje się 8 województw (lwowskie, kieleckie, łódzkie, warszawskie, lubelskie, krakowskie, poznańskie i wołyńskie), a poniżej również 8 (białostockie, tarnopolskie, stanisławowskie, śląskie wileńskie, poleskie, pomorskie i nowogródzkie). Z poszczególnych grup wojewódzkich wzgl. dzielnic najwięcej ludności, przeszło $\frac{2}{5}$ (41,9%) całego państwa skupia grupa województw centralnych, przeszło $\frac{1}{4}$ (26,6%) przypada na Małopolskę, na kresy wschodnie przeszło $\frac{1}{6}$ (17,4%), zaś najniższy udział (14,1%) mają województwa zachodnie.

Najbardziej zmiennym zjawiskiem ostatniego spisu jest ogromny przyrost ludności. Od r. 1921—1931 zwiększyła się ludność Polski prawie o 5 milionów dusz (4.943.303) czyli o 18.2%; średni roczny przyrost wynosi 1.7%. Jest to stopa przyrostu bardzo wysoka, prawie dwukrotnie wyższa od stopy przyrostu całej Europy w tym samym okresie. W Stanach Zjednoczonych Północnej Ameryki, odznaczających się bardzo szybkim wzrostem ludności, stopa ta w dziesięcioleciu 1920—1930 wynosiła rocznie 1.5%, była więc niższa aniżeli w Polsce. W Europie poza Rosją i Bułgarią, których daty zresztą budzą wątpliwości, żaden inny kraj nie posiada tak potężnej dynamiki ludnościowej co Polska.

Wzrost ludności nie jest jednakowy na całym obszarze państwa, ale wykazuje pod tym względem bardzo znaczne różnice. Głównym ogniskiem silnego przyrostu są województwa wschodnie, tu ludność zwiększyła się najbardziej (o 34.2%), potem idą w dość znacznym odstepie województwa centralne (19.3%), następnie południowe (13.7%) a przyrost najniższy mają województwa zachodnie (11.7%). Zgodnie z tą nierównomiernością rozwoju ludnościowego w terenie okręgiem o najwyższej cyfrze przyrostu jest województwo wschodnie, poleskie, w którym ludność podniosła się aż o 51.6%, okręgiem zaś o najniższej cyfrze przyrostu jest wojew. zachodnie, poznańskie, gdzie odsetek przyrostu wynosi tylko 7.4%.

Biorąc pod uwagę mniejsze okręgi administracyjne, a więc powiaty i miasta wydzielone, najwyższe cyfry przyrostu spotykamy w powiatach wschodnich, w miastach i w powiatach podmiejskich. Wynika to już z zestawienia kolejnego powiatów według stopy przyrostu i przy uwzględnieniu tylko powiatów ze stopą przyrostu wynoszącą ponad 50%. Do kategorii tej należą powiaty wzgl. miasta wydzielone:

	Przyrost ludności w % od 1921—1931
Gdynia miasto	854.7
Brześć n/Bugiem	85.4
Warszawa powiat	79.6
Kossów (woj. poleskie)	71.8
Prużana	59.5
Słonim	59.2
Kobryń	58.6
Drohiczyn	53.5
Wilno miasto	52.8(od1919-1931)
Luboml	51.8
Kowel	50.4
Grudziądz miasto	50.4

Kiedy wśród powiatów z najwyższym wzrostem ludności przeważają powiaty wschodnie, to w szeregu powiatów z najsłabszym rozwojem ludnościowym znajdują się głównie powiaty zachodnie, a wśród nich, co jest faktem dziwnym i nieoczekiwanym, zjawiają się nawet powiaty z ubytkiem ludności. Ubytek ten zaznaczył się w 8 powiatach woj. poznańskiego, przeważnie w jego południowej części położonych, i w 1 powiecie woj. łódzkiego. Powiaty to następujące:

	Ubytek ludności w % od 1921—1931
Śmigiel	6.1
Koźmin	4.5
Gniezno powiat %	3.4
Pleszew	3.0
Września %	2.3
Ostrzeszów	1.9
Wolsztyn	1.4
Gostyń %	0.9
Turek	0.3

Czem tłumaczyć się słaby wzrost wzgl. miejscami nawet ubytek ludności w najbardziej na zachód posuniętej części Polski, z drugiej strony zaś przyrost na kresach wschodnich o tak silnym natężeniu, że wskutek tego skala przyrostu dla całego państwa osiągnęła taki wysoki poziom? A może daty są niewiarogodne, błędne? Trzeba przyznać, że co do rezultatów spisu z r. 1921 można mieć zastrzeżenia i wątpliwości. Prof. L. Krzywicki w rozbiórce krytycznym wyników tego spisu (Miesięcznik Statystyczny, rok 1922, zeszyt 6, 8tr. 21) przypuszcza, że opuszczona przy konskrypcji ludność nie przewyższa w całym państwie 3%, we wschodniej jednak części Polski odchylenie od stanu faktycznego może być wyższe. Niedokładności te łatwo dadzą się wytłumaczyć ówczesnymi warunkami, kiedy państwo polskie było dopiero w trakcie budowy, administracja jeszcze należycie niezorganaizowana i niewdrożona w swe obowiązki, ludność w całym b. zaborze rosyjskim nie przyzwyczajona do spisów, niedawno przybyli repatrijanci ze Wschodu często uchylali się od rejestracji z obawy, aby ich nie wysiedlono z powrotem do Bolszewji i kiedy wogóle w okresie powojennym życie dalekie było od normalnego biegu. Przyczyny te nie istniały już przy ostatnim spisie wzgl. działały z mniejszą intensywnością, zatem dane tego spisu są niewątpliwie kompletniejsze. Tak więc opuszczenia zasze w r. 1921 w pewnej mierze fikcyjnie podwyższyły stopę wzro-

stu ludności okresu 1921—1931. Lecz błąd ten niema decydującego znaczenia. Przyjmując w r. 1921 odchylenie od rzeczywistej liczby ludności w całym państwie w wysokości 3%, w województwach wschodnich nawet w podwójnej wysokości 6% i podwyższając o te procenty ludność wykazaną przez pierwszy spis, otrzymalibyśmy jako faktyczną ówczesną liczbę mieszkańców 27.992.018 w całym państwie, zaś w województwach wschodnich 4.378.554. Porównanie tych liczb z odnośniami liczbami ludności roku 1931 daje przyrostu dla całego państwa 4.128.002 dusz czyli 14.7%, zaś w województwach wschodnich 1.164.042 czyli 26.6%. Zatem wyżej w tablicy podane i z oficjalnych wyników spisowych obliczone cyfry procentowego przyrostu — 18.2 w państwie i 34.2 na kresach wschodnich — uległy redukcji, przyznać trzeba nawet dość znacznej, mimo to jednak i po obniżce skala przyrostu pozostaje nadal wysoka szczególnie na ziemiach wschodnich, co świadczy o działaniu potężnych sił realnych w rozwoju ludności państwa w ostatnim dziesięcioleciu. Siłami temi to przede wszystkim wielka rozrodczość społeczeństwa oraz czynnik drugi, powodujący zmiany zaludnienia, ruch migracyjny ludności. Czynnik pierwszy decydujący wywarł wpływ na wysokość stopy przyrostu ludności w całym kraju, czynnik zaś drugi jest główną przyczyną różnic natężenia przyrostu w poszczególnych częściach państwa.

Aby szczegółowiej przedstawić wpływ obu wymienionych czynników, zamieszczamy poniżej zestawienie przyrostu faktycznego i naturalnego ludności i rachunkowo otrzymanej nadwyżki imigracji lub emigracji w województwach i państwie. Gdyby nie była wędrówek, ludność powinna wzrastać o nadwyżkę urodzonych nad zmarłymi czyli o przyrost naturalny. Jeżeli jednak w pewnym okresie, jak wynika ze spisów, ludności więcej przybyło wzgl. mniej od przyrostu naturalnego, odnośne różnice tłumaczą się bilansem ruchu wędrownego, a więc dany obszar wskutek przesiedlania się ludności miał większy przypływ wzgl. odpływ. W zestawieniu tabelarycznym podane daty odnoszą się do ludności cywilnej, tylko sumy państwowe zawierają ludność z wojskiem. Przyrost naturalny i bilans wędrowny obliczony w stosunku do ludności z r. 1921 wskutek zaszłych wówczas opuszczeń daje cyfry procentowe nieco za wysokie, mianowicie na ziemiach wschodnich. Także i dalszy powrót repatriantów do tych ziem po terminie spisowym podwyższa bardzo cyfrę przyrostu naturalnego tych ziem, odniesionego do ludności z r. 1921.

Województwa	Faktyczny przyrost ludności 1921-1931	Przyrost naturalny ludności 1921—1931		Nadwyżki (+) lub emigracji (-) 1921—1931		
		ogółem	w o/0 ludn. 1921 r.	ogółem	w o/0 ludności 1921 r.	
M. St. Warszawa	241 498	63 242	6,8	+ 178 256	+ 19,0	
Warszawskie	417 642	405 595	19,2	+ 12 047	+ 0,6	
Łódzkie	379 665	363 331	16,1	+ 16 334	+ 0,7	
Kieleckie	399 782	487 260	19,2	- 87 478	- 3,4	
Lubelskie	382 645	417 427	20,0	- 34 782	- 1,7	
Białostockie	345 916	263 824	20,4	+ 82 092	+ 6,3	
Wileńskie	269 936	205 527	20,5	+ 64 409	+ 6,4	
Nowogrodzkie	244 035	207 104	25,5	+ 36 931	+ 4,6	
Poleskie	385 971	241 070	32,3	+ 144 901	+ 19,4	
Wołyńskie	511 942	396 012	25,2	+ 115 930	+ 7,4	
Poznańskie	145 006	299 507	15,2	- 154 501	- 7,9	
Pomorskie	150 501	171 627	18,3	- 21 126	- 2,3	
Śląskie	173 884	220 472	19,6	- 46 588	- 4,1	
Krakowskie	304 217	322 202	16,2	- 17 985	- 0,9	
Lwowskie	338 466	423 796	15,2	- 85 330	- 3,1	
Stanisławowskie	213 408	198 087	15,7	+ 15 321	+ 1,2	
Tarnopolskie	165 067	210 577	14,7	- 45 510	- 3,2	
Razem wojew. {	centralne	2 167 148	2 000 679	17,8	+ 166 469	+ 1,5
	wschodnie	1 411 884	1 049 713	25,4	+ 362 171	+ 8,8
	zachodnie	469 391	691 606	17,2	- 222 215	- 5,5
	południowe	1 021 158	1 154 662	15,4	- 133 504	- 1,8
Cała Polska z wojskiem skoszarowanym	4 943 303	4 893 313	18,0	+ 49 990	+ 0,2	

Zilustrowane cyfrowo składniki przyrostu ludności dają jasny i ciekawy obraz rozwoju stosunków demograficznych państwa w ubiegłym dziesięcioleciu. Podnieść należy najprzód ogromną siłę żywotną ludności. Od r. 1921—1931 ludność nasza wzmogła się w drodze przyrostu naturalnego o 18%. Przyrost ten — pomijając niski poziom stolicy i w pewnej mierze fikcyjny, wysoki poziom ziem wschodnich — występuje dość równomiernie w poszczególnych częściach państwa. Za to znaczne odchylenia wykazuje ruch migracyjny. Dla całego państwa coprawda bilans wędrówek się równoważy, mała nadwyżka immigracji może się zmienić w nadwyżkę emigracji, jeżeli przyjmujemy, że spis z r. 1921 był niedokładny; w poszczególnych dzielnicach jednak i województwach wybitne występują różnice. Na ogół Polska zachodnia i południowa ma odpływ ludności, Polska centralna i wschodnia przyływ, i to

największe natężenie przyływu zaznacza się w grupie wschodniej województw, największe natężenie odpływu w grupie zachodniej. Najwięcej utraciło ludności wskutek wędrowek woj. poznańskie, mające z tego powodu najsłabszy przyrost faktyczny, najbardziej zyskało przez migracje woj. poleskie, które ma przyrost faktyczny najwyższy.

Obraz ten zgodny jest z przebiegiem powojennym ruchów ludnościowych na ziemiach polskich, wynikłych z ukończenia wojny światowej i utworzenia państwa polskiego. Ruchy te w terminie pierwszego spisu, 30. września 1921 r. i po tym terminie toczyły się w dalszym ciągu i znaczny wywarły wpływ na układ stosunków ludnościowych, jaki przedstawia się w świetle cyfr ostatniego spisu. Mianowicie rzesze repatrjantów i reemigrantów z Rosji osiedlały się nadal w województwach wschodnich i w przyległych do tychże powiatach woj. białostockiego i lubelskiego, z ziem zachodnich zaś odpływali liczni Niemcy, nie mogący się pogodzić z nowym stanem rzeczy wzgl. wskutek postanowień Traktatu Wersalskiego. Oficjalna statystyka podaje, że na szlakach wschodnich przybyło do Polski repatrjantów w r. 1922 jeszcze 278.750, w 1923 r. 34.574. Spis prywatny przeprowadzony przez organizacje niemieckie w r. 1926 w woj. poznańskim i pomorskiem wykazał, że od r. 1921—1926 ubyło ludności niemieckiej w woj. poznańskim 103.592, w woj. pomorskiem 58.475 (patrz Rauschnig. *Die Entdeutschung Westpreussens und Posens*, Berlin 1930, str. 340 i 341). Na obszarach, gdzie powrót repatrjantów i emigracja Niemców nie odgrywały roli, kształtowały się stosunki ludnościowe głównie pod wpływem przyczyn gospodarczych. W ośrodkach miejskich i okręgach przemysłowych (miasto Warszawa i woj. warszawskie i łódzkie), gdzie łatwiej znaleźć zatrudnienie, przeważa napływ ludności, w okręgach bardziej rolniczych wzgl. przeludnionych (woj. kieleckie, lubelskie i Małopolska prócz woj. stanisławowskiego) przeważa odpływ. Odchylenie woj. stanisławowskiego od reszty województw południowych tłumaczy się może niedokładnością spisów a może względnie niską cyfrą gęstości zaludnienia, najniższą z województw południowych.

Silny ogólny przyrost ludności w Polsce spowodował znaczne podniesienie się cyfry gęstości zaludnienia. Kiedy w r. 1921 przypadało w państwie 70 osób na 1 km², w r. 1931 cyfra ta wynosi 83 mieszkańców na 1 km². Przeciętną tę dla całego państwa przewyższa cyfra gęstości w woj. południowych (107), centralnych (97) i zachodnich (95), znacznie niższy poziom zaś wykazują woj. wschodnie (45). Z poszczególnych województw najwyższą

jak i najniższą cyfrę zatrzymały te same województwa, które w r. 1921 posiadały wielkości krańcowe, mianowicie woj. śląskie z 307 i woj. poleskie z 31 mieszkańcami na 1 km².

Od ostatniego spisu wzrosła w Polsce przedewszystkiem ludność miejska, postęp urbanizacji ludności zaznaczył się w tym okresie bardzo silnie. Udział ludności miejskiej w r. 1921 wynosił w państwie 24.6%, w 1931 r. zaś 27.2%. Poniższe dane ilustrują stan i rozwój ludności miejskiej w państwie i w grupach wojewódzkich; dane te dotyczą ludności cywilnej, przyczem ludność w roku 1921 podana jest w granicach miast z r. 1931 i obejmuje te jednostki, które w chwili ostatniego spisu (9. XII. 1931) były miastami.

Grupy województw	Liczba miast w r. 1931	Ludność miejska w roku		Przyrost 1921—1931	
		1921	1931	ogółem	w 0/0
Centralne	228	3 573 673	4 446 694	873 021	24,4
Wschodnie	61	556 840	765 197	208 357	37,4
Zachodnie	169	1 224 805	1 545 981	321 176	26,2
Południowe	178	1 619 222	1 922 107	302 885	18,7
Razem :	636	6 974 540	8 679 979	1 705 439	24,5

Dla porównania podajemy jeszcze za ten sam okres przyrost ludności wiejskiej:

Grupy województw	Przyrost ludności wiejskiej 1921—1931	
	ogółem	w%
Centralne	1.294.127	16,9
Wschodnie	1.203.527	33,7
Zachodnie	148.215	5,3
Południowe	718.273	12,3
Razem	3.364.142	16,9

Zatem w państwie i poszczególnych dzielnicach ludność miast daleko szybciej wzrosła od ludności wsi. Podnieść należy różnicę w rozwoju miast i wsi w woj. zachodnich; miasta wykazują tu bardzo silne wzmoczenie się ludności (26.2%), wieś zaś jest prawie w zastoju (5.3%). Najbardziej charakterystycznie przedstawiają się pod tym względem stosunki w woj. pozn., gdzie od 1921—1931 ludność miejska zwiększyła się o 159.770 głów czyli 23.2%, wieś zaś straciła 14.764 dusz czyli 1,2%. Przeszło połowa powiatów poznańskich ma ubytek ludności wiejskiej. Widocznie po r. 1921 emigro-

wała z Poznańskiego głównie wiejska ludność niemiecka, ponadto i liczna ludność polska przesiadła się ze wsi do miast i zagranicę (do Francji).

Z miast rozwijają się najszybciej miasta największe; na ogół im miasta są mniejsze, tem słabszy mają przyrost ludności. Od roku 1921—1931 przybyło ludności:

w miastach z ludnością powyżej 100.000 . . .	29,1 %
„ „ „ 10.000—100.000 . . .	25,1 %
„ „ „ 2.000— 10.000 . . .	17,5 %
„ „ „ poniżej 2.000 . . .	7,3 %

W grupie ostatniej z ludnością poniżej 2.000 mieści się 63 miast, w których ludność zwiększyła się ogółem tylko o 6.223 dusz (z 85.829 na 92.052); w grupie tej 18 miasteczek wykazuje ubytek ludności.

Na zakończenie podajemy jeszcze stan i rozwój ludności miast największych z ludnością powyżej 100.000.

Miasta	Ludność w roku		Przyrost 1921—1931	
	1921	1931	ogółem	w ‰
Warszawa	936 713	1 178 211	241 498	25,8
Łódź	451 974	605 467	153 493	34,0
Lwów	245 152	316 177	71 025	29,0
Poznań	184 758	246 698	61 940	33,5
Kraków	183 706	221 260	37 554	20,4
Wilno	128 954 ¹⁾	196 345	67 391	52,3
Katowice	104 868 ²⁾	127 044	22 176	21,1
Częstochowa	88 894	117 594	28 700	32,3
Bydgoszcz	87 643	117 528	29 885	34,1
Lublin	94 543	112 539	17 996	19,0
Sosnowiec	86 497	109 454	22 957	26,5

Pomijając Wilno, którego liczba mieszkańców w r. 1919 z powodu wojny była bardzo niska i dla tego przyrost w r. 1931 jest bardzo wysoki, najszybszy rozwój mają Bydgoszcz, Łódź, Poznań i Częstochowa, najsłabiej zaś rozwijają się Lublin, Kraków i Katowice; Warszawa zajmuje miejsce pośrednie.

¹⁾ Ludność z r. 1919.

²⁾ Ludność z r. 1910.